

Mariana Țîbulac-Ciobanu*

CONTRIBUȚII PRIVIND ACTIVITATEA „MOLDKNIGOTORG”-ULUI ȘI A LIBRĂRIILOR „LUMINIȚA” ÎN RSS MOLDOVENEASCĂ

The author of this article deals with the issue of the historical evolution of the book publishing and distribution in RSSM in 1940–1989. The author makes a historical retrospective on the historical evolution of book distribution which was generally attributed to the „Moldknigotorg” - a republican association of the book trade that monopolized the book market in that period. This state structure for has played a substantial role in promoting the book among the mass reader. Thus, the idea of launching the “Luminița” project appears, which was, in fact, an instrument of “taming” the writers against the Soviet regime and of giving up ideas of national identity. The study brings again into description the main scientific realizations, the works, the personalities in this sphere, presenting in the same time also the political-ideological part of the writing literature in this Soviet period.

Keywords: Moldavian SSR, Moldknigotorg, propaganda, ideology, publishing of books, “Luminița” project.

Articolul de față își propune să arate că tipărirea și comerțul de carte, circulația acesteia în RSSM a fost dintotdeauna obiectul unor importante decizii aprobative, dar și-a unor permanente restricții și sancționări din partea autorităților. Autoritățile comuniste promovau editarea de carte drept un fenomen cultural, cu un potențial de „iluminare a maselor”, dar în realitate procesul editării și tipăririi de carte, era marcat de o cenzură a ideilor și a concepțiilor, instaurate după anexarea Basarabiei în 1940.

Puse în acțiune, politicile și instituțiile care monitorizau scrierea și editarea lucrărilor au fost mereu restrictive și represive în cazul cărților care nu se încadrau în canonul cultural-ideologic al PCUS¹. Monopolul statului asupra acestui domeniu considerat primordial în implementarea politicilor de partid, era garantat de un sistem administrativ de comandă bazat pe controlul total al statului asupra mijloacelor de producție și planificare centralizată.

* Mariana Țîbulac-Ciobanu, doctor în istorie, cercetător științific superior la Institutul de Istorie. <https://doi.org/10.58187/rim.131-132.07>

¹ Maria Danilov, *Carte și cenzură în Basarabia (1812-1917)*. Chișinău, 2018.

Spre deosebire de alte domenii, editarea de carte a beneficiat cel mai puțin de relativa deschidere a vieții social-economice și politice din RSSM, întrucât, în calitate de instrument al propagandei politico-ideologice oficiale, era chemată, mai presus de toate, să contribuie la ridicarea conștiinței politice a populației, în sensul sprijinirii necondiționate a politicii partidului și statului sovietic atât în problemele interne, cât și externe. În consecință, măsurile în domeniul editării și difuzării cărții n-au fost îndreptate spre slăbirea controlului ideologic, ci, dimpotrivă, au vizat mai cu seamă consolidarea capacităților propagandistice, organizatorice și de eficientizare economică.

În acest sens, activitatea editorială a „Moldknigotorgului” devenea un mijloc important de culturalizare al populației în ceea ce privește lectura, pentru că în anii 1941-1944 presa sovietică din Basarabia a dispărut. În această perioadă a continuat să apară doar ziarul „Moldova socialistă”. Până în decembrie 1942, denumit „Pentru Moldova sovietică”, ziarul a fost editat pe front și a avut dimensiunile unei gazete militare de tiraj. Începând cu data de 25 decembrie 1942, a revenit la titlul „Moldova socialistă” și a fost editat la Moscova până în 1944. Colaboratori ai ziarului la acea vreme au fost scriitorii: Emilian Bucov, Ion Cana, Bogdan Istru, David Vetrov.

Astfel, putem spune că istoria postbelică a presei din RSSM începe în anul 1944, la Soroca, unde în lunile martie-august a fost reluată editarea principalelor publicații periodice de până la război: „Moldova socialistă”, „Советская Молдавия”, „Tânărul leninist”. Ulterior, redacțiile ziarelor centrale au fost transferate la Chișinău, în centrele raionale au fost relansate ziarele bilingve locale, secțiunile politice din cadrul stațiilor de mașini și tractoare au reluat editarea ziarelor de tiraj. Treptat, a fost recuperată presa specializată antebelică. În 1945 a fost fondată o nouă publicație periodică „Țăranul sovietic”, organul central al CC al Partidului Comunist al Moldovei. Către începutul anului 1951 în RSSM au fost înregistrate 180 de titluri de ziare cu un tiraj total per ediție de 500 de mii de exemplare, 12 reviste cu un tiraj anual de circa un milion de exemplare.

După anexarea Basarabiei, sovieticii au încercat să împiedice orice aspirații naționale de reunificare cu România prin cenzurarea strictă a publicațiilor. De aceea, au inventat o limbă „moldovenească” - o limbă română rusificată forțat la nivel de vocabular și ortografiere, scrisă și publicată în noile ediții de carte sau apariții periodice cu alfabet rusesc. În perioada destalinizării, după moartea lui Stalin în 1953, importul de carte românească a fost permis pentru câțiva ani, apoi a fost oprit, contribuind la rezistența față de politica lingvistică rusificare a URSS pe teritoriul Basarabiei.

Sistemul puterii de stat în RSSM era dual și ambiguu: exista un sistem formal, consfințit în Constituție și unul real al dublului aparat de partid și de stat (local și unional), bazat pe constrângere și propagandă. Totodată, naționalismul de vitrină promovat în această perioadă, dădea credit ideii că autoritățile sovietice urmăreau interesul „prosperării și înflorii poporului RSSM” prin diferite mijloa-

ce. Cercetătoarea specializată în antropologie, Jennifer R. Cash, analizând studiul fenomenelor post-socialiste, scrie că procesul de „modernizare a RSSM din epoca sovietică” a fost puternic influențat de elementele festive ale culturii socialiste, acestea fiind în mare parte inseparabile de politicile sovietice ale naționalităților, care constituiau cumva o prioritate a evenimentelor festive folclorice și politice.

În perioada anilor 1953–1964 editarea, distribuirea și chiar comerțul cu carte se regăsea și în atribuțiile Ministerului Culturii al RSS Moldovenești, în componența căruia intrau Direcția Edituri și Industria Poligrafică de pe lângă de Consiliul Miniștri, și în cele ale Direcției Iluminare Culturală de pe lângă Consiliul de Miniștri al RSSM ș.a. Din documentele de arhivă rezultă o conflictualitate între aceste instituții, iar ineficiența lor se datora faptului că prea multe instituții erau implicate în această sferă.

În anii 1940–1989 difuzarea cărții era pusă, în general, în seama „Moldkni-gotorg”-ului – Asociație republicană a comerțului cu cărți, care a monopolizat piața de carte. „Această structură de stat, devenise principală în ceea ce privește promovarea cărții în rândurile cititorului de masă”.² Astfel, a apărute ideea lansării librăriilor „Luminița”, care au fost, de altfel, și un instrument de „îmblânzire” a scriitorilor față de regimul sovietic.

Ca orice inițiativă, propunerea înființării „Luminițelor” a fost livrată de sus, de prim-secretarul Partidului Comunist al Moldovei, Ivan Bodiul. Oficial, librăriile făceau parte dintr-un plan de promovare a lecturii și alfabetizării. Dar în spatele acestui scop nobil se ascundeau și alte interese. Scriitorul Vladimir Beșleagă descrie proiectul „Luminițelor” ca fiind o încercare politică cinică de a atrage scriitorii moldoveni de partea statului și de a le reduce din rezistența față de regim.³ Într-adevăr, decizia de a construi librăriile „Luminița” a venit după cel de-al treilea Congres al Uniunii Scriitorilor, care a avut loc în octombrie 1965. Autoritățile sovietice au catalogat Congresul drept „naționalist” și „diversionist”, din cauza că scriitorii ceruseră revenirea la alfabetul latin.

În fapt, „Luminițele” erau magazine specializate în difuzarea producției editoriale, amplasate strategic în toate localitățile din RSSM. Aceste magazine de cărți aveau ca scop luminarea maselor prin carte. Importanța și eficiența acestora pentru sistemul sovietic de distribuție a producției editoriale a fost demonstrată în timp. Succesul „Luminițelor” se datora, în primul rând, amplasării acestora în locuri cu trafic intens, în al doilea rând, bunei organizări a procesului distribuțional.

Cartea tipărită era expediată la Asociația Republicană de comerț cu carte „Moldkni-gotorg”, iar de aici, prin intermediul Bazei republicane de comerț cu carte, era distribuită în 61 de rețele ale asociațiilor raionale. Rețeaua librăriilor a

² Mihai Lescu, *Activitatea Editorială*, CCRE „Presa”, Chișinău, 2008. p.99.

³ Paula Erizanu, *Câte o librărie în fiecare sat: apariția și dispariția librăriilor Luminița în Moldova*, <https://www.moldova.org/cate-o-librarie-in-fiecare-sat-aparitia-si-disparitia-librariilor-luminita-in-moldova/> (vizitat la 26.03.2022).

crescut de la 129 în 1966 – la 409 în 1973. O librărie deservea în medie 9,3 mii persoane: la orașe – 24 mii, iar în localitățile sătești – 7,7 mii. De la asociațiile raionale cartea ajungea în librării, magazine specializate din orașe, care depășeau cifra totală de 30, și în „Luminițele” de la sate, care la 1985 ajunseră la cca 750.⁴ Cărțile, având un preț mic, erau accesibile cititorilor de diverse categorii. Chiar dacă cu timpul numărul de cărți, broșuri, ziare și reviste a crescut, promovarea acestora adesea era o obligație a librarilor.

Până în 1988, prin intermediul „Moldknigotorg”-ului au fost deschise, peste 750 de „Luminițe”, care erau dirijate de rețelele raionale, subdiviziuni ale Asociației republicane de distribuție. Până în 1990, numărul lor a crescut la 1500, astfel încât aproape în fiecare sat s-a deschis câte o librărie.

Multe dintre fostele „Luminițe” pot fi recunoscute și astăzi în satele Republicii Moldova - au rămas aceleași culori pe fațade, aceeași arhitectură, aceleași geamuri mari, doar că majoritatea sunt abandonate; unele au fost transformate în magazine alimentare. Pe unele clădiri se mai găsește inscripția, scrisă în chirilică. Alteori, structura dreptunghiulară și ramele ferestrelor sunt singurele caracteristici care mai pot fi recunoscute.

Rafturile librăriilor „Luminița” erau pline de cărți ale scriitorilor basarabeni, dar și ale scriitorilor din literatura universală, în așa-zisa limbă „moldovenească”, dar și de cărți în limba rusă. În librării nu se găseau decât câteva cărți române, tipărite cu litere rusești, precum Eminescu, Creangă și o mână de autori români născuți în Moldova de peste Prut. Cei care preferau cărți ale scriitorilor românești, trebuiau să meargă după ele la librăriile din Odesa sau Cernăuți, în Ucraina sovietică, la Moskova sau Leningrad.

Alături de literatura de specialitate și literatura politică marxist-leninistă, majoritatea cărților disponibile erau traduceri sau romane ale unor scriitori moldoveni, convenabili din punct de vedere politic. Așadar, cărțile erau, desigur, selectate în baza criteriilor ideologice la nivel de conținut. Cenzorii sovietici aveau grijă să fie publicate doar lucrările care să corespundă ideologiei partidului și să înlăture pasaje care nu conveneau puterii. Scriitorii neconformiști, cum era Ion Druță, întâmpinau dificultăți în a-și publica lucrările - în cazul lui Druță, aceasta se aplica, în special, asupra articolelor lui de presă.

Interpretarea dată o găsim și în „Hronicul Tipografiilor și Editurilor din Moldova (1643–2003)”, unde se menționează clar că în perioada regimului sovietic (1940–1991), tipografiile și editurile, rețelele de difuzare și distribuție erau trecute în gestiunea statului⁵.

⁴ Svetlana Tiltu, *Târgul internațional de carte științifică și didactică – promotor al cărții științifice*, // *Biblioscintia. Revistă de biblioteconomie și științele informării*, 2012, nr. 7-8. p. 60-61.

⁵ Raisa Mahu, Laurențiu Melnic, *Hronicul Tipografiilor și Editurilor din Moldova (1643–2003)*, Chișinău, 2003. p. 6.

La fel ca alte instituții economice, librările aveau de îndeplinit un plan de vânzări, lună de lună, transmis de sus de la „Moldknigotorg”. Fiecare sat trebuia să vândă lunar cărți în valoare totală de 400-800 de ruble sau circa 300-500 de cărți. O carte pentru copii costa 15 copeici, în timp ce o carte de ficțiune sau non-ficțiune costa între 1,30 și 3,60 ruble.

În presa raională a vremii erau trecute listele magazinelor de cărți, care îndeplineau planul de vânzare lunară, impus de autorități. Spre exemplu, ziarul „Scânteia leninistă” din august 1974 informa cititorii că satul Ciuciulea din raionul Glodeni a îndrăgit cartea, bibliofili fiind colhoznicii, învățătorii de la școala locală și de meseii, membrii comitetului organizației comsomoliste, elevii și cursanții. Tot acolo găsim tipărit: „Luminița” din Ciuciulea e în fruntea întrecerii socialiste a colectivelor librăriilor din raion, iar șefa magazinului, Margareta Gorcea supraîmplinește regulat planurile de realizare a literaturii, iar în mai puțin de o lună de activitate, librara a vândut deja literatură în sumă de peste 400 de ruble”. Într-un alt număr al ziarului găsim din nou date despre aportul adus de librară la împlinirea planului impus de „Moldknigotorg”: „Comsomolista Margareta Gorcea organizează cum se cade realizarea literaturii pe baze obștești, ea a atras la difuzarea cărților mulți elevi. Aceasta îi și ajută să depășească în fiecare lună sarcina de realizare a literaturii”. (De menționat că Margareta Gorcea a fost cea mai longevivă angajată a „Luminiței”. A activat 30 de ani ca vânzătoare de carte, din 1974 pînă în 2004, când i s-a cerut ca ultimele cărți rămase să fie restituite la „Moldknigotorg”, iar clădirea a fost transformată în magazin alimentară).

Așadar, în ciuda sistemului politic care impunea difuzarea literaturii pe baze obștești, librăriile „Luminița” au reușit să promoveze lectura în mediul rural, iar zeci de mii de moldoveni continuau să se aboneze la colecțiile de ficțiune. Este de remarcat că rețeaua de librării nu a supraviețuit disoluției sistemului comunist, edificiile librăriilor au fost privatizate ori au ajuns într-o stare deplorabilă, iar tirajul pentru cele mai populare cărți de poezie, de exemplu, a scăzut de la 15 000 la 1 000.

La începutul anilor 1990, instituțiile private au preluat în mare parte producția de carte existentă (actualmente, sectorului privat îi revine circa 80 % din numărul total de titluri și tiraje)⁶. Pe de o parte, acesta este un lucru îmbucurător, caracterizat printr-o diversificare a producției editoriale fără iz ideologic și cu noi abordări, dar pe altă parte, eforturile statului de reorganizare, centralizare a procesului de distribuție a producției editoriale au fost ineficiente.

Perioada de tranziție prelungită în care s-a pomenit societatea s-a răsfrânt negativ atât asupra întregii economii, inclusiv, asupra sistemului editorial, iar o dată cu acesta a fost afectat și cel de distribuție și difuzare a cărții, ale căror structuri erau rudimentare.

⁶ Marina Rusu, *Industria de carte. Aspecte conceptual-teoretice*. https://www.academia.edu/19701500/Industria_de_carte_Aspecte_conceptual_teoretice (vizitat 28.07.2022).

În RSSM cultura „atotnorodnică” de sorginte sovietică era cântată peste tot, iar înflorirea literaturilor „frățești” era considerată factorul mobilizator de cimentare a unității marii literaturi sovietice.

Astfel, pentru cititorii din RSSM, opera unor scriitori, ca: Mihail Șolohov, Fadeev, Tvardovski, Paustovski, Iacob Colas, Maxim Rilski, Samed Vurgun, Cingiz Aitmatov, Rasul Gamzatov și mulți alții, trebuia să devină „o comoară culturală și o mândrie înaltă sovietică”. Toate acestea, împreună cu realitatea literaturii sovietice moldovenești, aveau ca scop alimentarea sentimentului de mândrie pentru apartenență la cultura sovietică „unică”.

La acea vreme, „*Literaturnaia Gazeta*”, care era organul oficial al scriitorilor sovietici, scria: „Noi privim cu însuflețire și muncim cu entuziasm la crearea culturii comunismului, pentru că în ea vedem cea mai înaltă înflorire a talentului, cea mai luminoasă îmbinare a frumuseților sufletului popular, a comorilor sufletești ale tuturor popoarelor sovietice”⁷.

O structură similară cu „Moldknigotorg”-ul, care avea același scop, de „popularizare a cărții și a lecturii” a fost și Societatea Prietenilor Cărții din Moldova, având un comitet de conducere la Chișinău și cu filiale în toate raioanele și orașele și cu organizații primare în sate și în colectivele de muncă. „Societatea a publicat o serie de afișe, pancarde, cataloage cu tiraje anuale, consacrate acțiunilor de popularizare a cărții organizate de ea, precum ar fi: Sărbătoarea republicană a cărții pentru copii, Sărbătoarea poeziei pușkiniste, ș.a.”⁸

În perioada „Moldknigotorg”-ului era apreciată compoziția, dar și grafica cărții. În acest sens, în presa vremii găsim numele lui Isaie Cârmu, apreciat de această instituție drept un ilustrator grafician, personalitate de seamă în domeniul graficii de carte, pictor cu renume, maestru emerit în arte, membru al Uniunii Artiștilor Plastici. Lucrările lui Isaie Cârmu au fost apreciate la cele mai prestigioase expoziții, concursuri republicane, unionale și internaționale de pe atunci, precum vestitul Târg Internațional de Carte de la Leipzig, Germania (1970-1989); prestigioasa expoziție de carte pentru copii de la Bologna, Italia (1976); Bienala de afișe din Varșovia, Polonia (1971-1973); Rusia (1970) etc⁹. Graficianul se simțea onorat că activează pentru o astfel de instituție. Iată un exemplu cum munca sa a schimbat destinul unei cărți: „Acum vreo câțiva ani a fost nereușit scoasă în lumină o carte bună, dar care nu s-a cumpărat. S-a și constatat din ce motive. A fost prost, butucănos copertată. Și atunci la „Moldknigotorg” a fost adunat de la depozite restul tirajului necumpărat (un număr destul de impunător) și cărții i s-a făcut o suprapertă – atrăgătoare, nu luxoasă, ci vioaie, care te cheamă, te

⁷ „*Literaturnaia Gazeta*”, *History of Literaturnaia gazeta* <https://www.eastview.com/wp-content/uploads/2019/03/EVLiteraturnaiaGazetaDA.pdf> (vizitat la 12.05.2022)

⁸ Vasile Gârneț, *Cartea în tranziție*, în „*Contrafort*”, nr. 5-6 (103-104), mai-iunie: Edituri și editori din Basarabia - supliment tematic, 2003.

⁹ Svetlana Miron, Isaie Cârmu, *Biobibliografie / Biblioteca Națională a Republicii Moldova*, Chișinău, 2010. p. 81.

ademenește s-o i-ai în mâini. Astfel succesul cărții este asigurat, fiindcă povestirea este talentată, scrisă de un „clasic viu”, apreciat și pe alte meleaguri”¹⁰.

Alături de graficieni, scriitorii din RSSM au încercat inițial să păstreze echilibrul între cerințele autorităților față de creația lor și interesele proprii, de exprimare prin intermediul abordării unor teme istorice și a liricii „abstracte”, apoi și-au reorientat creația spre teme contemporane. Cărțile apărute după 1944 conțineau o mulțime de poezii și poeme, care glorificau puterea sovietică și pe Stalin. Poemul lui Emilian Bucov, „Țara mea”, a fost propus la Premiul Stalin pe anul 1949. Prezentând poemul la ședința Uniunii Scriitorilor din URSS la 12 noiembrie 1949, poetul P.S. Fateev a declarat că „este o operă interesantă și proaspătă din punct de vedere politic, care îl caracterizează într-un chip nou pe Bucov. În poemul „Țara mea” autorul reflectă Moldova contemporană, etalează „uriașa restructurare socialistă” care s-a produs la sat și colectivizarea și lupta maselor pentru colectivizare. Autorul reflectă nu doar schimbările economice la sat, ci și maturizarea ideologică a țărănimii, prezintă cum decurge colectivizarea, cum decurge construcția școlară, cum cresc specialiștii noi, arată nașterea și dezvoltarea clasei muncitoare. Și cu toate că este de proporții, poemul se citește cu interes”. Susținând această opinie, B. Gorbатов a numit poemul lui Bucov „cea mai importantă operă în poezia moldovenească”, ambii fiind înalt apreciați de „Moldknigotorg”¹¹.

Pe de altă parte, în RSSM creația era supusă unei cenzuri drastice, măsuri de interzicere și lichidare fiind aplicate publicațiilor considerate ideologic „dușmănoase orânduirii socialiste”. În această perioadă au fost emise ordine de retragere, din fondurile bibliotecilor instituțiilor școlare, a unor cărți, considerate „periculoase”¹².

Mai multe întreprinderi editoriale activau sub egida Comitetului de Stat al RSSM pentru edituri, poligrafie și comerțul de carte. Această structură avea în grijă editarea și difuzarea producției editoriale, deținând o poziție superioară în ierarhia instituțiilor preocupate de apariția și distribuirea tipăriturilor. Comitetul de Stat pentru edituri, poligrafie și comerțul cu cărți al RSSM a fost desființat în 1990, iar în baza lui a fost format la 10 august 1990 Departamentul de Stat pentru edituri, poligrafie și comerțul cu cărți al RSS Moldova¹³. Departamentul devine organul administrației de stat, care promovează politica Guvernului în domeniul editării de carte națională, asigurării economiei naționale și populației din republică cu producție de carte, mărfuri de menire social-culturală, servicii

¹⁰ *Ibidem*.

¹¹ Valeriu Pasat, *Intellectualii și puterea. Sovietizarea creației în RSSMoldovenească în primii ani postbelici*. <https://tribuna.md/2020/07/16/intellectualii-si-puterea-sovietizarea-creatiei-in-rss-moldoveneasca-in-primii-ani-postbelici/> (vizitat 08.08.2020).

¹² Angela Lisnic, *Cenzura din domeniul culturii în RSSM în anii '60-'70 ai secolului XX: referințe de arhivă*, în *Tyragetia*, serie nouă 2012, vol. VI [XXI], nr. 2, p.308.

¹³ *Hotărîrea Nr. 22, din 21-01-1991 cu privire la aprobarea Regulamentului Departamentului de stat pentru edituri, poligrafie și comerțul cu cărți al R.S.S. Moldovenească, în Monitorul Parlamentului*, nr. 1-2, art. 16, Chișinău, 1991.

editorial - poligrafice.

Astfel, informațiile prezentate în acest articol ne permit să formulăm un șir de constatări și concluzii referitoare la forma de promovare, dar și la conținutul interdicțiilor ce existau în RSSM, ca parte componentă a sistemului totalitar sovietic. Putem afirma că interdicțiile erau impuse ca mijloc de intimidare a intelectualității și a dreptului la libera exprimare. Forma interdicțiilor purta un caracter sistematic, care se impuneau ca o normă a sistemului totalitar. Cenzura era un instrument ideologic al statului sovietic, prin care erau să controlate aspirațiile și idealurile intelectualității. Totodată, putem susține că interdicțiile nu pot fi privite numai ca o intimidare sau forțare, ci și ca un standard de produs intelectual, ce trebuia să corespundă unor rigori ideologico-culturale.

La sfârșitul anilor '90, fosta asociație monopolistă „Moldknigotorg” devine ineficientă și costisitoare. Ea se divizase în câteva structuri mai mici, majoritatea dintre care vindeau cartea doar pe lângă alte mărfuri, practicând un adaos comercial mare și livrând cu mare întârziere achitățile către edituri pentru cărțile livrate. Asociația n-a putut face față necesităților pieței de tranziție. Structurile sale au început a intra în colaps una după alta, chiar dacă făceau încercări disperate de a-și schimba strategiile manageriale. Dintre toate, în stare de funcționare normală a rămas doar Editura „Știința”, care a știut să se acomodeze rapid cerințelor de piață.

Totuși, dezideologizarea și descentralizarea industriei de carte a avut aspectul ei benefic, care a condus la liberalizarea producției și a pieței de carte, cu toate că la început a existat o anumită perturbare a sistemului, fapt care s-a manifestat printr-o dezorientare a editorilor, confrunțați cu diverse probleme de management și marketing, de lipsa surselor financiare, a unei piețe de desfacere și a unui sistem de distribuție.